

Russische krijgsgevangenen van de nazi's: van *Displaced Persons* tot vluchtelingen (voor het Sovjetcommunisme)

LIESELOTTE LUYCKX¹

_____ Doctoraatstudent in de Geschiedenis – European University Institute

In de chaos die gepaard ging met de bevrijding van het West-Europese continent in 1944-1945 was één van de grootste geallieerde bekommernissen de vele tienduizenden ontheemden. Om de verdere militaire strategieën niet in gevaar te brengen, poogde men hen zo snel mogelijk samen te brengen. Onder deze ontheemden (*Displaced Persons* of DPs) – mensen die door de oorlogsomstandigheden buiten de grenzen van hun land terechtgekomen zijn – was het aandeel van Sovjet ontheemden opvallend hoog. In februari 1945, toen reeds een vrij groot deel van West-Europa bevrijd was en men ervan uitging dat Duitsland weldra zou capituleren, ontmoetten de geallieerde leiders (Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Sovjet-Unie) elkaar in Jalta. Op deze conferentie beslisten de geallieerden tot de snelle repatriëring van elkaars burgers, en expliciet werden de Sovjetburgers die in Hitlers rangen gevochten hadden niet als krijgsgevangenen beschouwd, maar als *displaced persons* of ontheemden. De westgeallieerden hoopten zo Stalin niet voor het hoofd te stoten, aangezien ze het Sovjetleger nog nodig hadden in de verdere strijd tegen nazi-Duitsland (Postma, 2000, 33).

De officieuze afspraak op Jalta om elkaars burgers, indien nodig, zelfs met dwang te repatriëren toont echter aan dat men toen reeds problemen verwachtte. Behalve bovenvermelde collaborateurs zouden ook de recente verschuivingen van de Sovjetgrenzen al spoedig de repatriëring van "Sovjetburgers" bemoeilijken. Geleidelijk aan zou het zelfs tot een breuk komen tussen Oost en West. Omstreeks 1947 manifesteerde zich een diplomatieke ommekeer, ten gevolge van de botsing tussen het Amerikaanse en het Russische veiligheidsconcept. De stopzetting eerder van gedwongen repatriëringen door de Amerikanen en Britten, had reeds in stilte de Koude Oorlog aangekondigd. Daarop bleven de verhoudingen enkel verkillen. Dit gewijzigde internationale klimaat drukte een duidelijke stempel op het repatriëringbeleid. Naarmate de spanningen tussen Oost en West toenamen, verwerden de vluchtelingen immers steeds meer tot speelbal binnen een ideologische

---

¹ Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Lieselotte Luyckx, e-mail: lieselotte.luyckx@iue.it

belangenstrijd. De oprichting binnen de Verenigde Naties van de *International Refugee Organization* (IRO) in december 1946, betekende de bezegeling van de breuk met het 'Oostblok' rond het vluchtelingendossier. De statuten van het IRO kenden de ontheemden immers het recht toe om zelf over hun toekomst te beslissen, wat uiteraard lijnrecht inging tegen de repatriëringprincipes die in Jalta gedefinieerd waren. De IRO had als opdracht een alternatief te zoeken voor de Oost- en Centraal-Europeanen die niet wilden terugkeren.

Het vraagstuk van de *Displaced Persons* (DPs) en vluchtelingen werd een vast strijdpunt in de eerste jaren van de Koude Oorlog. In dit artikel komt deze evolutie van DP naar vluchteling voor de Belgische case uitgebreider aan bod. Om inzicht te krijgen in de materie heb ik hiervoor op de eerste plaats beleidsdocumenten uit de archieven van Buitenlandse Zaken en Justitie (nationaal niveau) en van het Provinciaal Archief van Limburg (lokaal niveau) geraadpleegd. Daarnaast heb ik ook beroep gedaan op een selectie van individuele dossiers uit de archieven van enerzijds de Dienst Vreemdelingenzaken en anderzijds de IRO. Een dergelijke dossierstudie laat ons immers toe het beleid te verduidelijken met enkele concrete casussen. Anders dan bijvoorbeeld getuigenissen (mondelijke geschiedenis) geven individuele dossiers veelal niet een integraal levensverhaal weer, er zullen met andere woorden steeds hiaten blijven. De meerwaarde ervan zit dan ook eerder in de mogelijkheid om zicht te krijgen op de eigenlijke uitvoering van een beleid door de bevoegde instanties enerzijds, en de mogelijke strategieën die individuen ontwikkelden om de voornoemde beleidsuitvoering in hun voordeel om te buigen anderzijds.

1. ALLE ONTHEEMDEN GELIJK VOOR DE WET: DE (GEDWONGEN) REPATRIËRINGEN

Een half jaar voor de bevrijding van België schatte toenmalig minister van Buitenlandse Zaken, de socialist Paul-Henri Spaak, het aantal Russische en Oost-Europese burgers op Belgisch grondgebied op 9.000-9.500: een duizendtal hiervan waren burgers (*Ostarbeiter*), maar de overgrote meerderheid van 8.000-8.500 mannen waren voormalige Russische krijgsgevangenen.²

---

² Belgisch-Sovjet Repatriëringverdrag 13 maart 1945, Diplomatiek Archief op het ministerie van Buitenlandse Zaken (MBZ) 12.585. Spaak was minister van Buitenlandse Zaken van februari 1945 tot januari 1946 (Achille Van Acker I). De mannen bevonden zich voornamelijk in de Belgische mijnstreken, namelijk Limburg (5.000), Henegouwen (2.500) en Luik (1.000).

Allemaal waren ze naar België gebracht (of gekomen) ter ondersteuning van de nazioorlogseconomie, voornamelijk door hun inschakeling in de Belgische steenkoolindustrie (ondergronds) (Put, 2002; Kohlbacher, 1998; Piquet, 2008). Ondanks hun verschillend statuut, burger *versus* krijgsgevangene, werden ze door de geallieerden allemaal gelijkgeschakeld en behandeld als ontheemden. Het aantal ontheemden in België zou echter snel oplopen, aangezien elke nieuwe geallieerde opmars een nieuwe 'golf' DPs teweegbracht: ook hier betrof het zowel vrijgelaten krijgsgevangenen als burgers die ofwel op eigen houtje huiswaarts keerden, ofwel op gecontroleerde wijze ondergebracht werden in de hiertoe speciaal opgerichte verzamelkampen (*assembly camps*) (Wyman, 1988, 17; Holborn, 1956, 19).³

Zoals reeds eerder vermeld en om de definitie van Postma te volgen, zijn ontheemden of DPs, burgers die door oorlogsomstandigheden buiten de grenzen van hun land terechtgekomen zijn en bijgevolg hulp nodig hebben om naar hun thuisland terug te keren of te repatriëren (Postma, 2000, 30). Uit een dergelijke definitie blijkt duidelijk het onderscheid met vluchtelingen, ondanks het feit dat deze termen zeer vaak door elkaar gebruikt worden. Zoals Salomon immers correct benadrukte, kunnen of willen vluchtelingen immers niet naar hun thuisland terug. Hij definieert vluchtelingen als burgers die hun land hadden ontvlucht en niet wensten terug te keren ("at least not to the circumstances that caused his flight"). Deze onmogelijkheid van terugkeer maakte dat ze nood hadden aan een staat om hen bescherming te bieden (Salomon, 1991, 29). Op de Conferentie van Jalta (februari 1945) was het vluchtelingenconcept nog lang niet aan de orde. De geallieerde leiders gingen er gemakshalve van uit dat alle ontheemden naar huis terug wilden keren, wat uitmondde in de unanieme beslissing om elkanders DPs zo snel mogelijk te repatriëren. Als er al twijfel bestond over de wens van sommige Sovjetburgers om gerepatriëerd te worden, werd in februari 1945 nog beslist om de Sovjetbondgenoot zoveel mogelijk tegemoet te komen door expliciet de mogelijkheid te voorzien om Sovjetburgers indien nodig zelfs met dwang te repatriëren. Niet alleen de Sovjet-Unie wilde trouwens zo snel mogelijk haar burgers terug thuis, ook België bijvoorbeeld was gebrand op de repatriëring

---

Een kleinere groep van vermoedelijk ongeveer 500 man had men echter in Antwerpen aangetroffen.

³ In de winter van 1944-1945 werden een 100-tal van deze centra (met elk een capaciteit van 100.000 mensen) opgezet in Frankrijk, België, Luxemburg en Nederland door de plaatselijke autoriteiten in samenwerking met Civil Affairs-officieren (geallieerde leger). Vervolgens werden de ontheemden overgebracht naar centra aan de grenzen, waar hun nationaliteit gecheckt werd en waarna ze naar *reception centres* in hun thuisland overgebracht werden.

van haar onderdanen. Hiermee streefde ze een dubbel doel na: eerst en vooral de Belgische bevolking tevreden stellen door een snelle gezinshereniging, en ten tweede waren de extra mankrachten een voordeel in het kader van de Belgische wederopbouw. De belangrijkste groepen Belgische DP's waren enerzijds de (gedwongen) tewerkgestelden in Duitsland, en anderzijds de oostfronters in de Sovjet-Unie. Zoals verder nog aan bod zal komen, speelde deze tweede groep een niet onbelangrijke rol in de Belgische diplomatieke houding ten aanzien van de Sovjetautoriteiten.

De redenen waarom Sovjetburgers bang waren om te repatriëren, en deze in sommige gevallen zelfs radicaal weigerden, zijn velerlei. *Grosso modo* kan er een onderscheid gemaakt worden tussen ten eerste de Sovjet-Russische burgers die (al dan niet vrijwillig) tegen het Rode leger gevochten hadden, of (in mindere mate) gecollaboreerd hadden door in hun krijgsgevangenschap dwangarbeid uit te voeren voor de vijand. Of de 'collaboratie' nu al dan niet vrijwillig had plaatsgegrepen en onder welke precieze omstandigheden, door Stalin werden ze allemaal beschouwd als collaborateurs, hoewel ook hij een systeem met gradaties hanteerde (Polian, 2001, 73-74). De afbakening van een tweede groep kan gebeuren op basis van een nationaliteitskwestie. De Sovjet-Unie had die laatste jaren haar territorium sterk uitgebreid, wat echter niet door alle inwoners van deze gebieden werd aanvaard. Onder meer de Balten en (een welbepaalde groep) Polen waren pas recent Sovjetburger geworden, en de Oekraïners stelden al gauw een probleem.⁴ De Sovjet-Unie was echter zeer gebrand op de repatriëring van zoveel mogelijk burgers uit haar toenmalige territorium. Het land was immers zwaar gehavend uit de oorlog gekomen: de economische infrastructuur was sterk aangetast, en ook onder de burgerbevolking telde ze grote verliezen. Elke extra mankracht was dan ook broodnodig voor de heropbouw van het land.

---

⁴. De Baltische Staten waren pas in juni 1940 bij Rusland aangehecht, als deel van een Sovjetbeschermingsgordel tegen de Duitse expansiedrang. In Polen werd in 1945 de zogenaamde Curzon-linie (opnieuw) verschoven in het voordeel van Rusland, waardoor de inwoners van dit oostelijk deel van Polen, Sovjetburgers werden. Vele van deze nieuwe Sovjetburgers aanvaardden hun nieuwe staatsburgerschap echter niet, en dit werd in de meeste gevallen gevolgd door de westgeallieerden. Deze beschouwden immers enkel de mensen die zich voor 1 september 1939 in de Sovjet-Unie hadden bevonden als Sovjetburgers, in tegenstelling tot de Sovjetautoriteiten die 22 juni 1941 als afbakening namen. Het geval van de Oekraïners was zo mogelijk nog ingewikkelder dan die van de Polen, doordat dit een zeer heterogene groep betrof: niet alle Oekraïners bezaten het Sovjetstaatsburgerschap, maar ze van elkaar onderscheiden was allesbehalve een sinecure.

1.1. Ter bescherming van het vaderland en de vaderlandse bevolking: eind 1944

In een eerste fase, onmiddellijk na de (gedeeltelijke) bevrijding van het Belgische grondgebied⁵, was er op lokaal niveau een overgangsbestuur bevoegd: een Belgische missie van de *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force* of SHAEF (*Civil Affairs Detachment*).⁶ Het was deze Belgische SHAEF-Missie die verantwoordelijk was voor de krijgsgevangenen en gedeporteerden van alle buitenlandse nationaliteiten in België.⁷ Haar engagement resulteerde in het opzetten van opvang- en verzamelkampen, waar de ontheemden meteen medisch doorgelicht en in hun meest dringende noden voorzien werden. In afwachting van de voornoemde centra werden de Russische ontheemden ondergebracht in centra van het Rode Kruis.⁸ Zelfs na de terugkeer van de Belgische (ballingschaps)regering Pierlot op 11 november bleef deze bevoegdheid ongewijzigd. De Belgische regering had in de zomer van 1944 echter al maatregelen getroffen: ze richtte een *Belgisch Commissariaat voor Repatriëring* op, maar deze leek zich op de eerste plaats te richten op het opsporen van Belgische ontheemden.

In het prille begin werd voornamelijk gevreesd voor epidemieën onder de verzwakte burgerbevolking, en om deze situatie het hoofd te bieden, richtte de minister van Openbare Gezondheid zich tot de provinciegouverneurs met de opdracht alle Sovjetburgers in België te lokaliseren.⁹ Het was immers al moeilijk om een minimum aan hygiëne te garanderen in de verzamelcentra, onder meer door een tekort aan sanitaire voorzieningen. Voor rondzwervende ontheemden waren dergelijke basisvoorzieningen dan ook volledig onbereikbaar. Met andere woorden, enerzijds dienden de rondzwervende individuen samengebracht te worden in centra, anderzijds wenste men de vreemdelingen

---

⁵ Begin september 1944 stonden de provincies Luik, Namen en Luxemburg – met andere woorden een groot deel van het zuiden van België – echter nog onder nazibezetting. De volledige bevrijding zou pas enkele maanden later volgen, na het Ardennenoffensief (16 december 1944-15 januari 1945).

⁶ SHAEF hield zich bezig met het militaire bestuur na de bevrijding van een gebied. *Civil Affairs* betrof een onderdeel van SHAEF.

⁷ Rapport van het Commissariaat voor Repatriëring d.d. 17 augustus 1945, Dossiers Vreemdelingenpolitie op het Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA MJvp) 813.

⁸ Majoor Heilporn (Belgische Militaire SHAEF-Missie) aan Belgische Staatsveiligheid d.d. 25 september 1944, ARA MJvp 813.

⁹ Provinciaal Bestuur van Limburg (in opdracht van ministerie van Volksgezondheid) aan alle burgemeesters (Limburg) d.d. 26 oktober 1944, Dossier "Russische Onderdanen (Onderrichtingen 1944)" op het Provinciaal Archief Limburg (PAL/RO) 016.

die ergens onderdak hadden gevonden te lokaliseren. Het verblijf van de laatste groep werd in regel gesteld met de uitreiking van een tijdelijke verblijfsvergunning.¹⁰ Op deze wijze was hun situatie tenminste geregulariseerd in afwachting van hun repatriëring. Alexis bijvoorbeeld werd begin december 1944 samen met een andere Rus opgemerkt. Beide mannen bevonden zich in erbarmelijke toestand en hadden dringend nood aan materiële hulp (kledij, schoenen en linnen).¹¹ De plaatselijke burgemeester voorzag hen hiervan en reikte hen tevens een tijdelijke verblijfsvergunning uit, waarna beide mannen aan de slag gingen in een plaatselijke mijn.¹²

In de onmiddellijke bevrijdingsmaanden was er nog geen echt uitgewerkt beleid. Prioriteit op dat moment was om ontheemden samen te brengen in kampen per nationaliteit: uitsluitend bedoeld voor Sovjetburgers waren onder andere de kampen in Halle, Casteau, Maisières,... De bevrijde krijgsgevangenen waren uiteraard de meest evidente groep om in nieuwe centra samen te brengen. De krijgsgevangenen die echter nog tijdens de oorlog ontsnapt waren en veelal in het verzet waren gegaan, samen met de DPs die pas na de oorlog waren toegekomen, werden omstreeks eind januari 1945 opgeroepen zich onmiddellijk aan te melden bij het hoofd van de Sovjet Militaire Missie in Brussel (Melnikov).¹³ De Belgische SHAEF-Missie stelde zelfs een deadline op 1 februari, en waarschuwde dat degenen die de oproep naast zich neerlegden gearresteerd zouden worden.¹⁴ Gelijktijdig kregen de lokale overheden opdracht van hogerhand (Justitie) niet langer tijdelijke verblijfsvergunningen uit te reiken aan deze vreemdelingen (januari-februari 1945), maar in de plaats daarvan een certificaat voor 1 maand dat tevens maar

---

¹⁰ Het betrof een tijdelijke verblijfsvergunning, geldig voor 3 maanden en in principe steeds verlengbaar.

¹¹ Burgemeester aan minister van Binnenlandse Zaken d.d. 5 december 1944, Individuele dossiers bij de Dienst Vreemdelingenzaken, Ministerie van Binnenlandse Zaken (MBiZa/dvz-i) 2.018.154.

¹² *Bulletin d'étranger* (Hainaut) d.d. 6 december 1944, MBiZa/dvz-i 2.018.154.

¹³ Kolonel F.I. Melnikov maakte deel uit van de Russische Repatriëringsmissie, onder leiding van generaal Dragoen. De Russische Repatriëringsmissie had in november 1944 groen licht gekregen van Eisenhower om in West-Europa van start te gaan met haar repatriëringsactiviteiten. De Missie vestigde zich in Parijs, waarop dit het centrum van alle Russische repatriëringsactiviteiten in Frankrijk, België, Luxemburg en Nederland werd. Vanaf juli 1945 zou de Missie vanuit Brussel opereren (Postma, 2003, 127, 322).

¹⁴ "Recensement des citoyens soviétiques" uit de krant *Le Peuple* d.d. 23.01.1945, ARA MJvp 373. Aanvankelijk lag de deadline vast op 24 januari 1945, maar deze zou uiteindelijk met enkele dagen verlengd worden wat erop zou kunnen wijzen dat er niet erg vlot gehoor werd gegeven aan de oproep. Provinciaal Bestuur aan de burgemeesters (Limburg) d.d. 20 januari 1945, PAL/RO 016.

eenmaal verlengd kon worden: de Belgische autoriteiten achtten dit hoogstwaarschijnlijk meer dan voldoende tijd om de juiste instanties te contacteren en deze ontheemden te repatriëren.¹⁵ Alle Sovjetburgers met identiteitspapieren werden immers geacht gehoor te geven aan de oproep, enkel diegenen over wiens nationaliteit onduidelijkheid bestond door het ontbreken van legitieme papieren en de mannen die op dat moment in dienst waren van het Britse of Amerikaanse leger vielen niet onder dit bevel.¹⁶ Dimitri bijvoorbeeld was een van de krijgsgevangenen die tijdens de oorlog ontsnapt en ondergedoken was bij het verzet. Na de oorlog was hij dan in dienst gegaan van het geallieerde leger in België (vanaf november 1944), eerst als bewaker in een koolmijn (tot april 1945) en nadien als mecanicien in het depot van het Amerikaanse leger. Zijn opdrachten in dienst van de geallieerden hadden hem de kans gegeven om tot dan probleemloos in België te blijven.¹⁷ Alle andere Sovjetburgers hadden, ondanks een mogelijk arbeidscontract of tewerkstelling op dat moment, in principe geen keuze: hun werkgevers werden verondersteld hen volledig uit te betalen met het oog op hun definitieve vertrek.

1.2. De uitwerking van een beleid: de eerste (internationale) verdragen

Het Duitse offensief op Belgische bodem midden december gecombineerd met de strenge winter resulteerden in een grote nood aan voedsel en kolen, wat meteen ook alle andere problemen overschaduwde.¹⁸ Ten gevolge van deze situatie lag de nadruk in deze periode – zoals hierboven werd uiteengezet – op het samenbrengen van rondzwerfende vluchtelingen, aangezien zij een potentieel gevaar betekenden voor zowel de openbare gezondheid als de openbare veiligheid. Uiteindelijke bedoeling was op de eerste plaats om de

---

^{15.} Bevestiging vanwege burgemeester Baudour aan minister van Justitie (Vreemdelingenpolitie) d.d. 6 februari 1945, ARA MJvp 373.

^{16.} Op 5 januari 1945 stuurde de minister van Justitie M. Verbaet een omzendbrief waarin vastgelegd werd dat alle vreemdelingen – inclusief vermoedelijke Russen zonder identiteitspapieren (en over wiens identiteit dus geen enkele zekerheid bestond) – een verblijfsvergunning van drie maanden gegeven moest worden. Op die manier kregen de bevoegde autoriteiten meer tijd om de juiste identiteit van de personen in kwestie te achterhalen.

^{17.} Inlichtingenformulier Preparatory Commission for the International Refugee Organization (PCIRO) d.d. 30 april 1948, Individuele dossiers bij de Belgische afdeling van de IRO (IRO-i) 15.327.

^{18.} Het Ardennenoffensief betekende concreet zware gevechten op Belgisch grondgebied, wat tevens resulteerde in het verlies van vruchtbare landbouwgrond.

schaarse middelen zo efficiënt mogelijk te verdelen. De vele problemen leidden uiteindelijk tot de val van de (impopulaire) overgangsregering in februari 1945, waardoor een nieuwe regering Van Acker II werk maakte van een beleidslijn voor de Sovjet DPs.¹⁹ Nadat de geallieerden het voorbeeld hadden gegeven in Jalta (Verdrag van Jalta, 11 februari 1945), kwam het ook onder de regering Van Acker II tot de ondertekening van een bilateraal repatriëringverdrag met de Sovjet-Unie op 13 maart 1945. Sovjetofficieren werden toegelaten om de Britse en Amerikaanse autoriteiten bij te staan in hun taak (Donnisson, 1961, 121). Officieus werd afgesproken dat, indien nodig, het gebruik van dwang toegestaan zou worden. Hoewel het Belgisch-Sovjet repatriëringakkoord dwang niet expliciet vermeldde, beloofde België wel de repatriëring van "alle Sovjetburgers" op haar territorium, inclusief de in België veroordeelde of gedetineerde Sovjetburgers op voorwaarde dat hun gevangenschap niet langer vereist was in het belang van de Belgische Staat.²⁰ Het verdrag was geldig voor de duur van drie maanden, waarna het zich telkens opnieuw automatisch verlengde tenzij één van beide partijen het voor het verstrijken van de (nieuwe) termijn opzegde. Begin 1945 was de taakverdeling – officieel althans – duidelijker: terwijl het Belgisch Commissariaat voor Repatriëring (dat ressorteerde onder het ministerie van Oorlogsslachtoffers) tot taak had de Sovjetrepatriëringmissie voornamelijk praktisch te ondersteunen (transport, accommodatie, toegang verlenen tot kampen en centra waar zich Sovjetburgers bevonden)²¹, hield de Vreemdelingenpolitie (Justitie) zich bezig met het opsporen van deze mensen. De eigenlijke uitvoering van de repatriëring was echter nog steeds in handen van de geallieerde legers.

De Sovjetrepatriëringofficier (Stemasov) werd zeer goed op de hoogte gehouden van 'nieuwe' Sovjetburgers op Belgisch territorium via een duplicaat (met beperkte informatie weliswaar) van het inlichtingenformulier dat de Vreemdelingenpolitie van de lokale autoriteiten ontving van alle nieuwkomers. De geregistreerde Sovjetburgers dienden vervolgens overgebracht te worden naar verzamelkampen, vanwaaruit ze gerepatriëerd zouden worden. Als de Sovjetburgers voor het Belgisch-Sovjet repatriëringverdrag nog vrij eenvoudig een tijdelijke verblijfsvergunning in de wacht konden slepen, dan kwam hier na het verdrag duidelijk een eind aan. De Sovjetburgers die zich na 13 maart 1945 nog nietsvermoedend tot de lokale overheden

---

¹⁹ Na amper vier maanden viel de door verscheidene crisissen geteisterde regering Pierlot op 7 februari 1945, om op 12 februari vervangen te worden door de regering Van Acker II (opnieuw met Katholieken, Liberalen, Socialisten en Communisten).

²⁰ Minister van Justitie d.d. 19 mei 1945, ARA MJvp 373.

²¹ In overeenkomst met paragrafen 4 a-b-c en 5 van het bilateraal akkoord.

richtten om hun tijdelijke verblijfsvergunning te verlengen, werden onmiddellijk aangehouden en overgebracht naar het dichtstbijzijnde verzamelkamp. Zowel Alexis als Sergei werden in maart 1945 overgebracht naar respectievelijk het kamp van Nimy (Casteau)²² en Maisières²³. In Alexis' geval is het onduidelijk of hij al dan niet op eigen houtje of onder (zachte) dwang naar het kamp is gegaan, maar bij Sergei kwam het wel degelijk tot een arrestatie en uitlevering door de Belgische politie.²⁴ Beiden slaagden er echter in het verzamelkamp te ontvluchten, waarna ze onderdoken. De uitvoering van het beleid bleek echter nog niet overal even consequent te gebeuren: de verschillende lokale autoriteiten waren blijkbaar niet allemaal even goed op de hoogte. Piotr bijvoorbeeld meldde zich ook eind maart 1945 aan bij de lokale politie van Herstal (bij Luik) en kreeg een tijdelijke verblijfsvergunning (3 maanden), wat betekent dat men daar de nieuwe richtlijnen nog niet volgde.²⁵

De grootschalige repatriëringen (inclusief die van de Russische krijgsgevangenen) uitgevoerd door de geallieerden begonnen op 5 april 1945. In de loop van de maand mei vertrokken ongeveer 3.000 mannen richting Frankrijk om van daaruit terug te keren naar de Sovjet-Unie, maar de overgrote meerderheid verliet België in juni. De repatriëringen in het voorjaar en de zomer van 1945 draaiden op volle toeren: vele voormalige Russische krijgsgevangenen, in sommige gevallen uit vrije wil en in andere gevallen na uitlevering aan de Sovjetrepatriëringmissie, werden in deze maanden op transport naar de Sovjet-Unie gezet. Bijvoorbeeld Boris koos in juli 1945 vrijwillig voor zijn repatriëring, maar hij bedacht zich blijkbaar op het laatste moment: eind september 1945 slaagde hij er nog in om te ontsnappen uit een verzamelkamp in de door de Sovjets gecontroleerde zone van Duitsland. Van oktober 1945 tot september 1947 zou hij vervolgens onderduiken bij Belgische vrienden, die hij kende van tijdens zijn periode in het gewapend verzet in Limburg (hij ontsnapte reeds in 1943).²⁶

---

²² Sinds december 1944 had het kamp van Nimy de taak van het kamp van Casteau overgenomen, aangezien deze laatste hier (om veiligheidsredenen) niet langer voor in aanmerking kwam. Burgemeester (Herchies) aan ministerie van Justitie d.d. 18 maart 1945, MBiZa/dvz-i 2.018.155.

²³ Politiedocument (zone La Louvière) d.d. 24 maart 1945, MBiZa/dvz-i 2.014.555. De agenten verwezen voor deze beslissing naar de omzendbrieven van enerzijds de gouverneur van Henegouwen en anderzijds van de Openbare Aanklager van Mons, waarin de lokale autoriteiten geïnformeerd werden dat alle voormalige Sovjetkrijgsgevangenen zich dienden aan te melden in het verzamelkamp van de provincie (meer bepaald het kamp van Maisières, dat op dat moment onder leiding stond van Kapitein Sibultinck).

²⁴ *Bulletin d'étranger* (La Louvière, Hainaut) d.d. 16 oktober 1944, MBiZa/dvz-i 2.014.555.

²⁵ *Bulletin d'étranger* d.d. 21 maart 1945, MBiZa/dvz-i 2.026.032.

²⁶ Inlichtingenformulier PCIRO d.d. 9 mei 1949, IRO-i 18.514.

De Sovjetrepatriëringmissie werd volledig gesteund door de Belgische autoriteiten in het uitvoeren van haar taak, en kweet zich hier dan ook vol toewijding van: resultaat zijn meerdere meldingen van pogingen tot gedwongen repatriëringen. Een toch wel extreem voorbeeld hiervan – of toch niet? – is waarschijnlijk Ivan. Hij was in maart 1945 met de Amerikanen meegekomen vanuit Duitsland, vermoedelijk met het oog op zijn repatriëring. Hijzelf wenste echter in het Westen te blijven. Hij had in België een vrouw leren kennen, en wenste een leven met haar uit te bouwen. In juni 1945 werd hij echter een eerste keer opgepakt. Het is onduidelijk of de Sovjetrepatriëringmissie of de Belgische politiediensten betrokken waren bij zijn eerste arrestatie. In Berlijn slaagde hij er in zich te mengen onder Franse krijgsgevangenen, en zodoende terug te keren naar zijn vriendin in België. Amper 14 dagen later werd hij echter een tweede keer opgepakt, nadat hij verraden was door twee Russische vrouwen in het dorp. Deze keer gebeurde de arrestatie zeker door de Sovjetrepatriëringmissie. Opnieuw wist hij echter in Berlijn te ontsnappen naar de Amerikaanse zone en hij trok verder naar België, om met de hulp van zijn vriendin onder te duiken.²⁷

2. DE OMMEKEER

Halfweg juni 1945 verstreek de eerste termijn van het bilateraal repatriëringverdrag met de Sovjet-Unie, en ondanks het aanvankelijke optimisme en de massale repatriëringen vanaf april bleek het 'probleem' nog lang niet opgelost. Eind juni bevonden zich blijkbaar nog 2.000 Sovjetburgers buiten de voor hen bestemde repatriëringcentra. Met andere woorden, ondanks de deadline van 1 februari bewogen er nog steeds veel Sovjetburgers vrij rond in België. Bovendien begon het tot de Belgische autoriteiten door te dringen dat "Sovjetburger" een omstreden lading dekte. Als gevolg hiervan drong de noodzaak zich op om bepaalde aspecten van het beleid verder uit te klaren.²⁸ Wat de rondzwervende individuen betrof, was men het snel eens: ze dienden

---

²⁷ Inlichtingenformulier PCIRO d.d. (september) 1948, IRO-i 13.943.

²⁸ Op 25 juni 1945 vond een vergadering plaats op het Commissariaat voor Repatriëring en voorgezeten door Paul Van Zeeland, die eerder al betrokken was geweest bij de ondertekening van het bilateraal verdrag van 13 maart. Aanwezig waren de repatriëringofficier van het Commissariaat en 2 van zijn stafmedewerkers (Mr Coupez en Mr van der Bruggen) en verder vertegenwoordigers van het ministerie van Buitenlandse Zaken (Mr Schneider) en van de Vreemdelingenpolitie (Mr Goffin). *Mémoire de la conversation tenue le lundi 25 juin au commissariat au rapatriement* d.d. 27 juni 1945, ARA MJvp 373.

bij voorkeur aangehouden te worden in afwachting van hun repatriëring.²⁹ Over de invulling van de groep te repatriëren Sovjetburgers heerste echter onenigheid tussen de Vreemdelingenpolitie (Justitie) enerzijds en het Belgisch Commissariaat voor Repatriëring (Oorlogsslachtoffers) anderzijds: terwijl het Commissariaat eerder meeging in de Sovjetredenering, verzette de Vreemdelingenpolitie zich tegen de repatriëring van de 'witte' Russen (politieke vluchtelingen), de Sovjetburgers die reeds voor 10 mei 1940 legaal in België verbleven, en tenslotte de Russische vrouwen die met een Belg gehuwd waren. Justitie zou uiteindelijk aan het langste eind trekken, en de beslissing om deze drie categorieën niet meer dwangmatig te repatriëren werd ongeveer een maand later officieel bekendgemaakt in een nieuwe omzendbrief van Binnenlandse Zaken aan de lokale autoriteiten.³⁰

2.1. Optimisme maakt plaats voor reflectie: een overgangperiode (zomer 1945)

Omstreeks 28 juli 1945 droeg het Amerikaanse leger in België de taak tot repatriëring van Sovjetburgers bovendien over aan de Belgische autoriteiten. Ten gevolge hiervan werd de rol van de Sovjetofficieren, die geloofsbrieven overhandigd kregen vanwege de Belgische overheid, belangrijker. De repatriëringcentra zouden echter onder Amerikaanse bevoegdheid blijven.³¹ Gaandeweg werd ook, voornamelijk vanaf augustus, het geval van andere welomschreven groepen ter discussie gesteld. De beperkingen leidden tot de conclusie dat bepaalde groepen niet onder de lading "Sovjetburger" vielen: respectievelijk werden de Balten, de Polen en de Oekraïners (die geen Sovjetburgers waren) vrijgesteld van verplichte repatriëring. In het geval van de Balten en de Polen lag de weigering tot gedwongen repatriëring in de lijn van het westgeallieerde voorbeeld. De Amerikanen en Britten hadden reeds omstreeks de jaarwisseling van 1944-1945 deze beslissing genomen.³² De

---

²⁹ Mr Nilis (Vreemdelingenpolitie) vatte de te volgen procedure als volgt samen: (1) bevel tot internering, (2) internering, (3) rapport aan het Bureau voor Repatriëring (Mr De Caerlé, ressorterend onder de Vreemdelingenpolitie), (4) het Repatriëringbureau speelde op haar beurt de nodige gegevens door aan de Sovjetrepatriëringmissie. Dienstnota Nilis (onderdirecteur Vreemdelingenpolitie) d.d. 20 juli 1945, ARA MJvp 373.

³⁰ Omzendbrief van 25 juli 1945 vanwege Buitenlandse Zaken (minister Adolphe Van Glabbeke), *Belgisch Staatsblad* (BS) 1945, 3e trimester, 28.07.1945, p. 4832.

³¹ *Gouvernement Provincial de Liège* aan alle burgemeesters in de provincie d.d. 28 juli 1945, MBZ 14.037.

³² Reeds in Jalta had men beslist dat de term Sovjetburger enkel van toepassing kon zijn op mensen die voor 1 september 1939 in Rusland waren geboren of ginds hadden geleefd.

zaak van de Oekraïners was iets gecompliceerder en werd bovendien voor-
namelijk op de agenda gezet door verscheidene Oekraïense hulporganisaties.
Het betreft hier een zeer complexe beslissing, die door de Sovjetautoriteiten
zeker niet in dank werd afgenomen (laat staan gerespecteerd werd).

Kort samengevat wensten de Belgische autoriteiten zelfs in de zomer van
1945 blijkbaar nog steeds de Sovjetautoriteiten tegemoet te komen door zo-
veel mogelijk Sovjetontheemden terug te sturen: Sovjetburgers die in België
een tijdelijke verblijfsvergunning trachtten te bekomen, stootten over het
algemeen – althans officieel – op een resolute afwijzing. Behalve dan voor de
drie eerder genoemde groepen uit de omzendbrief enerzijds, en de Balten en
de Polen anderzijds. Ondanks een dergelijk streng beleid, slaagden een aantal
Sovjetburgers – waaronder voormalige Russische krijgsgevangenen – erin de
Belgische én Sovjetautoriteiten te verschalken en toch in België te blijven.

Onderduiken was een succesvolle manier om aan een gedwongen repatriëring
te ontsnappen, maar hiervoor had men vrienden nodig in België. In het geval
van de krijgsgevangenen die reeds tijdens de oorlog in België terechtgekomen
waren, en hier zelfs nog meegevochten hadden met het plaatselijke
verzet, was het vinden van dergelijke hulp veelal niet onmogelijk. De eerder
genoemde Boris bijvoorbeeld gaf duidelijk aan dat zijn lange onderduikperi-
ode (maar liefst twee jaar!) enkel mogelijk was geweest dankzij de – ook
financiële – hulp van zijn vrienden. Voor Ivan, die pas in maart 1945
toegekomen was, leek dit op het eerste zicht misschien een minder voor de
hand liggende mogelijkheid. In zijn korte tijd in België was hij echter verliefd
geworden op een Belgische, die hem opving na zijn eerste ontsnapping en
hem hielp onderduiken (gedurende maar liefst 3 jaar!) na zijn tweede
ontsnapping.³³ Alexis 'verdween' ongeveer een jaar, om vervolgens terug op
te duiken in dezelfde gemeente als voordien. Hoewel het in zijn geval
onduidelijk is hoe hij dit jaar precies doorgekomen is, is het weinig
waarschijnlijk dat hij Herchies echt (lang) verlaten heeft. Naar eigen zeggen
is hij ginds continu aan de slag gebleven als mijnwerker.

---

³³ Enkel in dergelijke gevallen, waarbij er duidelijk hulp is van iemand van buitenaf, was het
mogelijk om voor zeer lange periode als het ware van de aardbol te verdwijnen. Anderen
moesten op gegeven moment echter terug aan de slag om in hun onderhoud te voorzien: in hun
geval was de onderduikperiode dan ook minder lang. Er waren ook vreemdelingen waarvan de
vreemdelingenpolitie onwetend was over hun verblijf: zij werkten zonder overheidstoelating,
en stelden zich veelal ook niet in regel bij de lokale overheid voor hun verblijf.

Een tweede mogelijkheid om aan een gedwongen repatriëring te ontsnappen was door een valse identiteit (lees: nationaliteit) aan te nemen. Wladimir bijvoorbeeld was omstreeks oktober 1943 ontsnapt uit de mijn van Couillet met behulp van een mijnwerker (staatloos). Nadien is ook hij even ondergedoken, om zich vervolgens aan te sluiten bij het plaatselijke verzet. Het is ook de eerder genoemde staatloze mijnwerker die hem voorzien heeft van valse Poolse papieren. Zijn ware identiteit werd aan het licht gebracht in september 1945 in het kader van een gerechtelijk onderzoek naar collaboratie. In zijn omgeving moet men met andere woorden op de hoogte geweest zijn van zijn onwil om te repatriëren, en hij heeft blijkbaar ook nooit problemen gehad nadien. In het buitenland lagen de zaken niet anders: Petro was uit een *Stalag* (*Stammlager* of krijgsgevangenenkamp) in Hamburg ontsnapt met de hulp van een Pool, van wie hij meteen ook Poolse papieren kreeg. Op die wijze was hij vrijwel probleemloos in Hamburg nog aan de slag geweest als fabrieksarbeider, en ook in België hield hij vast aan zijn valse nationaliteit in de hoop aan een repatriëring te ontsnappen. Pas in april 1947 achtte hij de situatie blijkbaar stabiel en veilig genoeg om zijn echte identiteit te onthullen. In België heeft hij al die tijd probleemloos in de mijnen gewerkt.

Ondanks het verbod begin 1945 om Sovjetburgers die in aanmerking kwamen voor repatriëring, een arbeidscontract te geven, bleek de realiteit in sommige gevallen anders. Vooral een job in de mijnen kon iemands redding betekenen: blijkbaar was men op lokaal niveau soms van mening dat Sovjetburgers die in het bezit waren van een tijdelijke verblijfsvergunning, toelating moesten krijgen om hun contract af te werken. De vergunning kon bovendien verlengd worden indien ook het arbeidscontract verlengd werd. Dit was bijvoorbeeld het geval in de belangrijke mijnregio van Charleroi. Hoewel het officieel niet toegelaten was, werd het (althans op lokaal niveau) oogluikend toegestaan. Getuige hiervan een brief vanwege de burgemeester van La Louvière (Henegouwen) aan de Vreemdelingenpolitie in oktober 1945: hij begon immers te twijfelen of hij recente instructies over het hoofd had gezien, aangezien veel van zijn collega's in de aanpalende gemeenten steeds opnieuw de tijdelijke verblijfsvergunningen (3 maanden) van Sovjetburgers verlengden.³⁴ Hoewel de hogere autoriteiten tot dan toe nagelaten hadden zich officieel over deze buitenlandse mijnwerkers uit te spreken, had men het er achter gesloten deuren wel al degelijk over gehad. Op de eerder genoemde vergadering in juni 1945 werd immers reeds overwogen om een uitzondering te maken voor de vreemdelingen (voornamelijk Polen, Russen, Tsjecho-

---

³⁴. Burgemeester La Louvière aan Vreemdelingenpolitie (Justitie) d.d. 31 oktober 1945, ARA MJvp 373.

Slowaken en Oekraïners) die in de steenkoolmijnen wensten te werken. Zij mochten blijven voor de duur van hun arbeidscontract. Officieel vond dit agendapunt echter geen bevestiging in de daaropvolgende omzendbrief van juli 1945. Een dergelijke onduidelijke toestand kon echter niet anders dan tot twijfel en vragen leiden bij bepaalde burgervaders, een probleem dat pas in december 1945 aangepakt zou worden.

2.2. Gewijzigde houding: omzendbrief van december 1945

Exact een jaar nadat de minister van Volksgezondheid de provinciegouverneurs om lijsten van de Sovjetburgers per gemeente had verzocht, deed het hoofd van de Sovjetrepatriëringmissie (kolonel Fedotov³⁵) een gelijkaardige oproep (oktober 1945).³⁶ Deze vraag toont enerzijds dat de Sovjetofficieren nog actief op zoek waren naar achterblijvende Sovjetburgers in het Westen, anderzijds dat men hierbij niet noodzakelijk officiële Belgische tussenkomst zocht. De provinciegouverneur van Limburg bijvoorbeeld reageerde zeer verbaasd op deze rechtstreekse vraag vanwege de Missie en contacteerde de minister van Binnenlandse Zaken dan ook met de vraag welk gevolg aan dit verzoek gegeven moest worden.³⁷ De minister besloot de provinciegouverneurs op het verzoek in te laten gaan, maar deze gang van zaken werd duidelijk niet geapprecieerd en zou uiteindelijk gehegeld worden in een nieuwe omzendbrief (december 1945).

Internationaal begon de situatie immers te veranderen: in oktober 1945 kondigden de Amerikanen, in tegenstelling tot hun Britse collega's weliswaar, onder sterke publieke druk het einde van de gedwongen repatriëringen aan. Het toenmalige beleid werd aangepast, de zogenaamde *Yalta modifications*, waardoor nog maar drie categorieën in aanmerking kwamen voor gedwongen repatriëring: verraders, deserteurs, en oorlogsmisdadigers.³⁸ De voornoemde

---

³⁵ Kolonel Fedotov was Stemasov omstreeks mei 1945 opgevolgd als hoofd van de Sovjet Militaire Zending in België, een functie die hij zou waarnemen tot halfweg februari 1947.

³⁶ *Représentation Plénipotentiaire* aan de gouverneur van Limburg d.d. 28 september 1945, PAL/RO 016.

³⁷ Limburgse provinciegouverneur aan de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 15 oktober 1945, PAL/RO 016.

³⁸ Verraders: in dienst van de *Wehrmacht*, ofwel onder generaal Vlasov, ofwel in een Duitse eenheid. Deserteurs: Russische soldaten, krijgsgevangen gemaakt, die na de oorlog nagelaten hadden om zich aan te melden in één van de speciaal hiertoe opgerichte centra met het oog op

wijzigende internationale houding ten opzichte van gedwongen repatriëringen, in combinatie met nationale economische motieven, maakte dat ook België zich vanaf eind 1945 wat minder meegaand opstelde ten opzichte van de Sovjetautoriteiten. De omzendbrief vanwege Justitie op 20 december illustreert dit zeer duidelijk.³⁹ Hoewel de omzendbrief grotendeels de bepalingen van de circulaire in juli herhaalde, waren er een aantal belangrijke toevoegingen gedaan: eerst en vooral kregen alle Sovjetburgers die op dat moment aan de slag waren als (ondergrondse) mijnwerkers officieel de toelating om in België te blijven, althans zolang ze deze activiteit bleven uitoefenen. Er werd wel verwacht dat ze officieel geregistreerd werden, met als doel zicht te krijgen op hun aanwezigheid en verspreiding in het land. Hoewel reeds eerder was aangetoond dat deze mannen in de loop van 1945 een grotere kans maakten om in België te kunnen blijven, werd deze bescherming vanaf december 1945 dus ook officieel onderschreven. Ten tweede kregen de lokale autoriteiten duidelijke instructies om geen gevolg te geven aan rechtstreekse bevelen of verzoeken vanwege de Sovjetofficiëren, maar dienden deze doorverwezen te worden naar de Vreemdelingenpolitie. Indien nodig mocht ze zelfs de gendarmerie oproepen om een dergelijke directe interventie door Sovjetofficiëren te beletten! Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat deze omzendbrief, in tegenstelling tot die in juli, tot hevige reacties leidde vanwege Sovjetzijde.⁴⁰

De Belgische pogingen om duidelijk zicht te krijgen op de Sovjetmijnwerkers in het land, lijken echter grotendeels mislukt te zijn. Het werd zelfs overwogen om een nieuwe omzendbrief te sturen, om alsnog de benodigde informatie te verzamelen. De Vreemdelingenpolitie vreesde echter dat dit ertoe zou leiden dat nog meer Sovjetburgers zouden onderduiken (en dus deserteren uit de mijnen). Een dergelijk scenario wilde men kost wat kost vermijden. Bijgevolg hadden de Belgische autoriteiten hoogstwaarschijnlijk geen idee van het exacte aantal Sovjetburgers op Belgisch grondgebied, wat hen uiteraard in een eerder moeilijke positie plaatste in hun dialoog met de Sovjetafgevaardigden. Daarnaast resulteerden de *Yalta modifications*, die pas

---

hun repatriëring. Oorlogsmisdadigers: Russen die met de nazi's gecollaboreerd hadden en zodoende tegen Rusland gevochten hadden. Omstreeks 20 december 1945 bereikte deze beleidswijziging Europa, en op 8 maart 1946 werden de *Yalta modifications* door het *State Department* bekendgemaakt in een persverklaring. Persverklaring door *State Department* d.d. 8 maart 1946, MBZ 14.037.

³⁹. Omzendbrief vanwege minister van Justitie Grégoire (Union Démocratique Belge: UDB) d.d. 20 december 1945, BS 1945 3e trimester, 28.12.1945, zonder pagina.

⁴⁰. Belgische ambassadeur in Moskou (*Chargé d'Affaires*, Mr Roersch) aan minister van Buitenlandse Zaken (Spaak) d.d. 16 januari 1946, MBZ 10.973bis.

in het voorjaar van 1946 officieel bekendgemaakt werden in een persmededeling, ook in het opnieuw ter sprake komen van de inhoud van het bilateraal verdrag binnen het ministerie van Justitie. De dienst van de vreemdelingenpolitie vreesde immers dat België met het bilateraal verdrag de *Yalta modifications* "lichtjes overschreed", aangezien het de repatriëring van "alle Sovjet ontheemden" beloofde, "die door oorlogsomstandigheden in België terecht waren gekomen".⁴¹ Behalve de interpretatie van zowel het Verdrag van Jalta als het Belgisch-Sovjet Verdrag, kwam ook de kwestie van asielverlening voor de allereerste keer aan bod (althans in officiële documenten). Vermoedelijk speelt ook de VN-resolutie van februari 1946, die bepaalde dat ontheemden vrij zouden moeten kunnen beslissen over hun repatriëring, hierin een rol. Tot slot achtte men het ook noodzakelijk de Belgische diplomatieke houding ten aanzien van de Sovjetautoriteiten te herbekijken.⁴² Met andere woorden, de Belgische diensten ondernamen de nodige stappen om hun beleid zoveel mogelijk te laten stroken met het nieuwe internationale voorbeeld.

In tegenstelling tot de wens van de Sovjetrepatriëringmissie gingen de Belgische autoriteiten hun opdracht met betrekking tot de ontheemde Sovjetburgers steeds meer als volbracht beschouwen. Deze tegengestelde visie kwam pijnlijk tot uiting toen de Belgische premier eind augustus 1946 verklaarde dat de repatriëring van Sovjetburgers virtueel beëindigd was.⁴³ Volgens Belgisch cijfermateriaal bleven er nog 50 te repatriëren mensen over, wat meteen een tegenreactie uitlokte vanwege de Sovjetambassadeur in Brussel (Mr Decanozov).⁴⁴ Van dan af zouden de Sovjetafgevaardigden dit Belgische standpunt continu afstrijden door erop te wijzen dat het een inbreuk was op (artikel 6 van) het bilateraal verdrag. De Vreemdelingenpolitie (Justitie) weerlegde deze aanklacht echter door te verklaren dat het voornamelijk nog mijnwerkers betrof, die vrijwillig hun diensten hadden aangeboden bij de Belgische mijnen. De Belgische autoriteiten hadden met andere woorden geen enkele rol gespeeld in hun rekrutering. Ondanks continu protest vanwege de Sovjetafgevaardigden, bleef de minister bij zijn beslissing om te starten met de geleidelijke ontmanteling van het Belgisch Commissariaat

---

⁴¹ Brief vanwege de Vreemdelingenpolitie aan de minister van Justitie (Liberaal Mr Van Glabbeke) d.d. 6 mei 1946, ARA MJvp 813.

⁴² Minister van Justitie aan minister van Buitenlandse Zaken d.d. 5 juni 1946, MBZ 12.362.

⁴³ Belgische premier aan Sovjetambassade in Brussel d.d. 26 augustus 1946, MBZ 14.037.

⁴⁴ Sovjetambassadeur in Brussel aan minister van Buitenlandse Zaken d.d. 19 september 1946, MBZ 14.037.

voor Repatriëring (einde gepland voor januari 1947).⁴⁵ Als reactie namen de Sovjetofficieren opnieuw het recht in eigen handen om hun gelijk te bewijzen: in oktober 1946 voerde de Sovjetrepatriëringmissie een eigen onderzoek naar de waarheid achter de Belgische verklaringen. Blijkbaar ontdekte ze in deze maand nog 30 Sovjetburgers, of althans mensen die zij als Sovjetburgers aanzag, die niet op de Belgische lijst stonden en waarmee ze dan ook de Belgische bevindingen weerlegde.⁴⁶ De Belgische overheid zou echter bij haar standpunt blijven. Aan het bilateraal akkoord met de Sovjetautoriteiten durfde ze toch nog niet te raken, dit bleek toch nog iets te riskant. De hoop op terugkeer van alle Belgen uit de USSR (Unie van Socialistische Sovjetrepublieken) werd immers levend gehouden in de publieke opinie door de Belgische pers, en omstreeks 1946 heerste nog sterk het geloof dat de Sovjets de kwestie van de Belgische ontheemden aan die van de Russische DPs koppelden.⁴⁷ Op die manier zou de stopzetting van de repatriëring van Sovjetburgers meteen ook het einde kunnen betekenen van de terugkeer van de laatste Belgen uit de USSR.

In 1946 was het gevaar echter nog niet volledig geweken voor de Russische burgers die in het Westen hoopten te blijven. De eerder vermelde Sergei was na zijn ontsnapping uit het verzamelkamp voor Russische krijgsgevangenen (Maisières) teruggekeerd naar zijn oude woonplaats, waar hij zijn beroep van zelfstandige schoenmaker bleef uitoefenen. Eind januari 1946 kreeg de plaatselijke politie echter nog bevel om hem thuis op te pikken en naar het verzamelcentrum van Ukkel-Stalle te brengen. Verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat hij immers een voormalig krijgsgevangene was, die had nagelaten om zich na de bevrijding tot de Sovjetautoriteiten te richten met het oog op zijn repatriëring. Aangezien hij bovendien niet aan de slag was als mijnwerker, genoot hij ook geen bescherming op basis van de omzendbrief in december. Iemand moet hem echter gewaarschuwd hebben, want de politiemannen troffen een leeg huis aan: Sergei was volgens zijn burens reeds

---

⁴⁵. Belast met deze taak waren: het *Collège des Liquidateurs du Commissariat*, bijgestaan door afgevaardigden van zowel het ministerie van Justitie als Buitenlandse Zaken.

⁴⁶. Sovjetambassade (Brussel) aan ministerie van Buitenlandse Zaken d.d. 18 januari 1947, MBZ 14.037. Minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Justitie d.d. 6 februari 1947, MBZ 14.037.

⁴⁷. Baron de Gruben (Belgische ambassadeur in Moskou) aan Buitenlandse Zaken d.d. 19 december 1946, MBZ 14.037.

twee maanden met de noorderzon vertrokken.⁴⁸ Vervolgens dook hij onder, om pas meer dan een jaar later in maart 1947 opnieuw op te duiken.⁴⁹

2.3. De oprichting van het IRO: de definitieve breuk in de vluchtelingenkwestie

Zoals reeds in de inleiding werd aangehaald, werd in december 1946 het IRO opgericht. De statuten van deze nieuwe organisatie gingen lijnrecht in tegen de inhoud van het Verdrag van Jalta, aangezien ze als belangrijkste taak had om een nieuw thuisland te vinden voor de DP's die door hun weigering om te repatriëren tot vluchtelingen verworpen waren. Het betekende een radicale breuk met de USSR, die de Sovjetburgers in het Westen nog steeds als repatrianten beschouwde. Kenschetsend voor deze gewijzigde situatie was de rekrutering van vluchtelingen (in DP-kampen in Duitsland) voor de Belgische steenkoolmijnen vanaf april 1947. De rekrutering kaderde op de eerste plaats in de hervestiging (*resettlement*) van deze vluchtelingen, het betrof met andere woorden een humanitaire actie. Tegelijkertijd vormde het echter een belangrijk antwoord op het schrijnend arbeiderstekort in de Belgische steenkoolindustrie, de ruggengraat van de Belgische economie in die tijd. Het valt met andere woorden onmogelijk te ontkennen dat het opnemen van deze vluchtelingen zeker in het voordeel speelde van de Belgische overheid en haar voornaamste zorg, met name de heropbouw van het land. De grootschalige rekrutering van DP's door België bleek echter een positief signaal te sturen naar de ondergedoken Sovjetburgers in België: Sergei en Boris bijvoorbeeld doken (officieel) opnieuw op in 1947, kort nadat de eerste DP's uit Duitsland waren toegekomen. Ivan zou zelfs wachten tot omstreeks 1948, maar bij hem zat de schrik er – na zijn twee arrestaties in 1945 – waarschijnlijk wel goed in. Om werkelijk als vluchteling erkend te worden, moest men zich tot de Belgische afdeling van het IRO richten. Bij de achtergebleven Sovjetburgers in België zat het wantrouwen ten aanzien van om het even welke (internationale) organisatie er echter sterk in. Uit de individuele dossiers blijkt immers dat ze pas vrij laat, met name de meesten in de loop van 1949, de eerste keer een beroep deden op de nieuwe internationale vluchtelingenorganisatie.

---

⁴⁸ Politiedocument d.d. 22 januari 1946, MBiZa/dvz-i 2.014.555.

⁴⁹ Inschrijving vreemdelingenregister (Maurage) d.d. 14 maart 1947, MBiZa/dvz-i 2.014.555.

Kortom, de mentaliteitswijziging was overduidelijk: dwang was, althans in de meeste gevallen, geen optie meer bij de repatriëring van Sovjetburgers. De Sovjetrepatriëringzending op Belgisch territorium zou zich hier echter niet zomaar bij neerleggen. In de loop van 1947 waren er immers nog steeds meldingen van de Zending, die zonder toestemming mijnsites betrad om Sovjetburgers te overhalen alsnog te repatriëren. Deze verhoogde activiteit is waarschijnlijk mede te verklaren door de voornoemde rekruteringen. Al bij al leek de situatie nochtans veiliger. Om die reden hoeft het dan ook niet te verwonderen dat verschillende van de onderduikers precies deze periode uitkozen om terug boven water te komen.

3. CONCLUSIE

Hoewel de Belgische autoriteiten zich aanvankelijk zeer behulpzaam hadden opgesteld ten opzichte van de Sovjetrepatriëringzending, trad er in de loop van 1945 – simultaan met internationale ontwikkelingen – stilaan een verandering op. Tot dan toe hadden de Sovjetburgers in België die niet wensten terug te keren, maar hier wel voor in aanmerking kwamen, zich persoonlijk moeten verzetten tegen een gedwongen repatriëring. Dit verzet kon zich uiten op verschillende wijzen, wat veelal zijn weerslag vond in hun persoonlijke dossiers bij de overheden die hun beleid moesten uitvoeren. In 1946 kwam, dankzij de VN-resolutie in februari, voor de eerste keer ook het vluchtelingenconcept (en dus ook asiolverlening) op tafel. Uiteindelijk zou het recht op asiel leiden tot de rekruteringen vanaf het voorjaar van 1947 van duizenden DP's in Duitsland om het arbeiderstekort in de Belgische steenkoolmijnen op te vangen. Ze waren, net als vele ontheemden in België, tot vluchtelingen geworden in het veranderde internationale klimaat, waardoor er een nieuw thuisland voor hen gezocht moest worden. Ondanks de gewijzigde houding, vermeden de Belgische officiële instanties echter angstvallig het bilateraal verdrag op te zeggen.

AFKORTINGEN

ARA MJvp	Dossiers Vreemdelingenpolitie op het Algemeen Rijksarchief Brussel
BS	Belgisch Staatsblad
DP(s)	Displaced Person(s)
IRO	<i>International Refugee Organization</i>
IRO-i	Individuele dossiers bij de Belgische afdeling van de IRO
MBZ	Diplomatiek Archief op het ministerie van Buitenlandse Zaken

MBiZa/dvz-i	Individuele dossiers bij de Dienst Vreemdelingenzaken, Ministerie van Binnelandse zaken
PAL/RO	Dossier "Russische Onderdanen (Onderrichtingen 1944)" op het Provinciaal Archief Limburg
PCIRO	Preparatory Commission for the International Refugee Organization
SHAEF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force
UDB	Union Démocratique Belge
USSR	Unie van Socialistische Sovjetrepublieken

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archieven

- Algemeen Rijksarchief, Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel
 Ministerie van Justitie: Dossiers Vreemdelingenpolitie.
 Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, Antwerpsesteenweg 59b, 1000 Brussel
 Dienst Vreemdelingenzaken: Individuele dossiers.
 Archief Buitenlandse Zaken, Karmelietenstraat 15, 1000 Brussel.
 Belgische afdeling van International Refugee Organisation: Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen, Koning Albert II-laan 26 A, 1000 Brussel
 Individuele dossiers
 Provinciaal Archief Limburg, Universiteitslaan 1, 3500 Hasselt.
 Dossier "Russische Onderdanen (Onderrichtingen 1944)"

Gedrukte bronnen

- Belgisch Staatsblad*
Le Peuple

Literatuur

- BETHELL (N.), *The Last Secret: The delivery to Stalin of over two million Russians by Britain and the United States*, New York, 1974.
 CAESTECKER (F.), *Vluchtelingenbeleid in de naoorlogse periode*, Brussel, 1992.
 COOLSAET (R.), *België en zijn buitenlandse politiek 1830-2000*, Leuven, 2000.
 DE RIJCK (T.) & VAN MEULDER (G.), *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem, 2000.
 DONNISON (F.S.V.), *Civil Affairs and Military Government: North-West Europe 1944-1946*, London, 1961.
 HOLBORN (L.W.), *The International Refugee Organization: A specialized Agency of the United Nations, its History and Work 1946-1952*, London, 1956.
 KAY (D.) & MILES (R.), *Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946-1951*, London, 1992.

- KOHLBACHER (J.), *Het Russisch kamp: de kampen bij de Limburgse mijnen 1942-1965*, Maas-Mechelen, 1998.
- PIQUET (N.), *Charbon – Travail forcé – Collaboration: Der nordfranzösische und belgische Bergbau unter deutscher Besatzung, 1940 bis 1944*, Essen, 2008.
- POLIAN (P.), *Deportiert nach Hause: Sowjetische Kriegsgefangene im "Dritten Reich" und ihre Repatriierung*, München, 2001.
- POSTMA (F.H.), "De repatriëring van Sovjetburgers uit Nederland: mythe en waarheid", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, CXIII, 2000, no. 1, pp. 30-48.
- POSTMA (F.H.), *De repatriëring van Sovjetonderdanen uit Nederland 1944-1956: Mythe en Waarheid*, Amsterdam, 2003.
- PUT (J.), *Russische krijgsgevangenen in Limburg 1942-1945: leven en werken in oorlogstijd*, Leuven, 2002.
- SALOMON (K.), *Refugees in the Cold War: Towards a new international refugee regime in the early postwar era*, Lund, 1991.
- VERNANT (J.), *The Refugees in the Post-War World*, London, 1953.
- WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), & MEYNEN (A.), *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 1997.
- WOLLANTS (A.), *Russische Partizanen WOII – Limburg*, Leuven, 1994.
- WYMAN (M.), *Europe's Displaced Persons: 1945-1951*, London, 1988.

Les prisonniers de guerre russes des nazis

LIESELOTTE LUYCKX

RÉSUMÉ

Le sort en Belgique des travailleurs forcés russes (aussi bien des prisonniers de guerre que des *Ostarbeiter*), pendant et immédiatement après la Seconde Guerre mondiale, se réduit sans doute à une note de bas de page dans l'historiographie de l'ensemble des faits de guerre. L'histoire de ces citoyens soviétiques, réfractaires au rapatriement, ne participe en général pas de la mémoire collective de la population belge. Dans le cadre de l'évolution du statut de réfugié qui, à l'époque, n'en est qu'à ses premiers balbutiements aussi bien sur le plan international que belge, il s'agit cependant d'un groupe intéressant.

Au départ, la Belgique se rallie immédiatement à la politique alliée, pour des raisons non seulement pragmatiques, mais aussi diplomatiques. Elle donne la priorité au rapatriement le plus rapide possible de ses propres personnes dé-

placées. Puisque le *displacement* est d'ordinaire non consenti, on ne s'attend pas à trop de problèmes. Dans le cas contraire, les trois Alliés considèrent le rapatriement forcé comme une solution légitime. Malgré la politique stricte des débuts, certains individus réussissent à s'établir à l'Ouest... et donc également en Belgique. Sur le plan international, la question des réfugiés dans le cadre de la guerre froide émergente a déjà fait couler pas mal d'encre. Toutefois, l'objet principal de ces études vise, dans la plupart des cas, l'évolution de la politique officielle en la matière: la transformation des *Displaced Persons* en réfugiés chez les Alliés (États-Unis, Union Soviétique et Grande-Bretagne) et chez les autres autorités nationales qui suivent leur exemple.

Il est clair que l'exemple international n'inspire pas confiance à la Belgique, mais en même temps des intérêts nationaux l'empêchent de jouer franchement la carte de l'Occident dans un monde qui se polarise de plus en plus. En particulier, la présence des *DPs* belges en Union Soviétique doit être évoquée ici. Cette question sème, en effet, la discorde parmi les acteurs politiques nationaux compétents. La consultation de dossiers personnels dans la présente contribution permet de prendre connaissance à la fois de la mise en pratique des décisions politiques et de toutes les stratégies possibles imaginées par les individus pour les contourner.

Russian Prisoners of War of the Nazi's in Belgium: from *displaced persons* to refugees (from Soviet communism)

LIESELOTTE LUYCKX

SUMMARY

The fate of the Russian forced labourers (both prisoners of war and *Ostarbeiter*) in Belgium during and immediately after the second World War may only seem a 'footnote' in the Belgian historiography of the war. Their story does not belong to the Belgian collective memory. However, within the framework of the development of a refugee status, which was still in its initial stage at the time both internationally and in Belgium, they nonetheless are an exceptionally interesting group.

In the beginning, Belgium subscribed to the allied policy of giving top priority to repatriate all displaced persons as quickly as possible and this both for practical and diplomatic reasons. Given the forced nature of their displacement, no serious problems were expected. Still, all three allies (USA, Soviet Union and Great Britain) had agreed to accept the use of force. Despite this strict policy, some Soviet forced labourers managed to stay in the West (and in Belgium among other countries). Quite a lot has already been written on this topic as these displaced persons were one of the first issues where the former allies confronted each other in the build-up to the Cold War. Generally, the pivotal issue in these studies is to understand how the western allies redefined displaced persons as refugees. However, Belgium clearly struggled to reconcile this (western) policy to its own national interests. This prevented Belgium from the very start to subscribe fully to the example of its western allies: especially the presence of Belgian displaced persons in the Soviet Union was crucial in this respect. Moreover, these Soviet displaced persons caused disagreement among Belgian policy makers as well. In this article we outline the Belgian policy, but we go beyond this by analyzing individual files on these Soviet displaced persons. This enabled us to acquire insight both in the actual implementation of the policy, as in the potential strategies of these refugees to circumvent it.